

Jak matky zvládají zátěž spojenou se specifickou poruchou učení svého dítěte

How Mothers Cope with Stress Associated with Specific Learning Disability of Their Child

Jana Kouřilová

Abstrakt: Příspěvek je zaměřen na popis strategií zvládnání zátěže u matek dětí se specifickými poruchami učení. Výzkum byl realizován jako kvalitativní šetření na principu zakotvené teorie. Sběr dat byl prováděn formou hloubkových polostrukturovaných rozhovorů s 25 matkami dětí se SPU. Bylo potvrzeno, že SPU představuje pro matku zátěž, jejíž intenzita je proměňována nejen tím, jak se dítě projevuje a mateřskými interpretacemi těchto projevů, ale také školními aspekty situace (zejména pocívaným školním tlakem, resp. oporou) a matkou vnímanými možnostmi ovlivnění specifické poruchy učení. Samotné strategie zvládnání SPU jsou ovlivněny především dvěma faktory: pojetím mateřství a představami matek o škole a vzdělávání. Jako další proměnné byly identifikovány rodinný kontext a vliv odborníků, resp. rádců. K základním mateřským strategiím zvládnání SPU patří domácí učení, posilování zvládnání na straně dítěte, hledání vlastních zdrojů, zajišťování školní situace, hledání sociální opory a hledání odborné pomoci. U sledovaných matek byly identifikovány čtyři typy strategií zvládnání SPU: bezradná, kontrolující, transformační a odklánějící strategie.

Klíčová slova: specifická porucha učení (SPU), dítě, matka, strategie zvládnání

Abstract: The paper is focused on coping strategies description of mothers of children with specific learning disabilities. The research was realized as a qualitative inquiry based on principles of grounded theory. The data collecting was realized through in-depth semi-structured interviews with 25 mothers of children with SLD. It was confirmed that SLD represent stress for mother which intensity depends not only on child's manifesting behaviour and mother's interpretation of these manifestations but also on school aspects of situation (especially on felt school pressure or support) and mother's possibilities of controlling SLD. The coping strategies are primarily influenced by two factors: concept of motherhood and mother's perception of the school and education. Family context and the influence of experts or counsellors were identified as other

variables. The basic maternal strategies of coping with SLD include home teaching, strengthening of child's coping strategies, search for own sources, school situation arranging, search for social support and professional help. There were identified four types of coping strategies of SLD of monitored mothers: helpless, controlling, transforming and deflecting strategy.

Keywords: specific learning disabilities (SLD), child, mother, coping strategy

Specifické poruchy učení „představují diagnostickou kategorii sloužící k souhrnnému označení takových výukových problémů, které vznikají jako důsledek dílčích dysfunkcí potřebných pro osvojení různých školních dovedností“ (Matějček & Vágnerová, 2006, s. 8). Tyto poruchy se vztahují k potížím ve čtení, v psaní, v osvojování pravopisných pravidel či k širokému spektru potíží postihujících počítácké dovednosti. SPU se však neprojeví jen obtížemi při osvojování čtení, psaní a počítání, ale bývají doprovázeny i řadou dalších projevů, k nimž mohou patřit problémy spojené s motivací ke školní práci, oslabené volní úsilí, emoční problémy, potíže v sociální oblasti apod.

Přítomnost SPU u dítěte zpravidla představuje zátěž pro celou rodinu. Al-Yagon a Margalit (2002) uvádějí, že v rodinách s dětmi se SPU je možné zaznamenat následující projevy: zvýšenou míru zakoušení stresu, častý výskyt úzkosti, nižší míru uspokojení ze života prožívanou jednotlivými členy rodiny, příliš velkou tendenci k ochraňování dětí, zvýšený důraz na rozvoj sourozenců bez SPU, větší tlak na strukturu a kontrolu rodinného systému, více konfliktů v rodi-

ně, nedostatečnou vzájemnou podporu mezi členy rodiny a nižší povzbuzování volného vyjadřování emocí. Jiné zdroje navíc odkazují na obtíže rodičů s přijetím skutečnosti SPU u svého dítěte, zvýšený výskyt pocitů viny a obav z budoucnosti (Brock & Shute, 2001). Z výše uvedených faktorů se u českých rodin, v nichž žijí děti se SPU, potvrdily obavy z budoucnosti, častý výskyt pocitů viny a úzkosti, obtíže s přijetím specifické poruchy učení u jejich dítěte, zvýšená míra zakoušení stresu (Lednická, 2004). Problémy, které čeští rodiče dětí s dyslexií uvádějí jako nejtěžší, se týkají následujících oblastí: zátěž každodenní přípravy do školy spojená s vysokými nároky na trpělivost a důslednost, časová náročnost péče o dítě, smíření se s nízkou efektivitou vynaloženého úsilí, pocit bezmoci (pocit, že není možné nalézt účinnou pomoc vlastnímu dítěti) a potíže s pochopením podstaty dyslexie (Matějček & Vágnerová, 2006).

Kanadská studie (Dyson, 2010) zaměřená na dopad specifických vzdělávacích potřeb dětí (mezi nimiž byly i děti se SPU) na rodinu a rodinný systém popisuje jako hlavní témata dané problematiky následující:

- Emocionální reakce rodiny, které se týkají hlavně pocitů viny rodičů, napětí mezi nimi a rodinného stresu.
- Rodičovský nesoulad, na němž se podílí rozdíly ve výchovném stylu a odlišná očekávání.
- Nepříznivou reakci příbuzenstva, která může zahrnovat otevřené obviňování rodičů za potíže jejich dítěte, distancování se od situace, odmítnutí akceptace obtíží dítěte a necitlivé srovnávání se sourozencem (vztažené zejména ke školním výkonům), který netrpí poruchou učení.
- Negativní interakci se vzdělávacími institucemi.
- Vliv na sourozence dětí se SPU.
- Rodinný coping, který může nabývat různých úrovní od obtížného zvládnutí až po efektivní. S problematikou copingu rodiče většinou spojují nedostatek kontroly (tzn. nemožnost mít kontrolu nad tím, jak jsou některé, zejména školní záležitosti, zvládnuty; nemožnost či omezenou možnost předvídat je a regulovat).

Strnadová Lednická (2005) uvádí jako základní zdroje stresu v českých rodinách s dětmi se SPU spolupráci rodiny se školou, spolupráci s dalšími odborníky, dyslexii jako postižení se vším, co obnáší, reakce okolí – předsudky ve společnosti, pocity viny a ekonomickou situaci rodiny.

Chronický stres může vést k volbě neúčinných rodičovských strategií a ke zhoršení vztahu mezi rodičem a dítětem a k horší kvalitě výsledků dítěte

(Karande & Kuril, 2011). Různé stresory narušují výchovné a vzdělávací praktiky rodičů, tzn. ovlivňují především jejich trpělivost, podrážděnost, kritičnost a tendenci k trestání dítěte. Rodičovské chování zvyšuje pravděpodobnost rozvoje výchovných problémů a uvádí do pohybu cyklus negativních interakcí mezi rodičem a dítětem (Webster-Stratton, 1990).

V kontextu výše uvedeného lze mluvit o rodině jako o potenciálním zdroji stresu pro dítě (Scott, 2004). Je známo, že pozitivní vztahy mezi rodiči a dětmi pomáhají dětem vyrovnat se s životními neúspěchy, školními obtížemi, snižují příznaky úzkosti, usnadňují dlouhodobou nápravu problematiky SPU a celkovou sociální adaptaci (Winter, Yaffe, 2000 cit. podle Karande & Kuril, 2011). Podobně také Dix (1991) uvádí, že pozitivní rodičovské emoce vedou k podpoře dítěte, posilují citlivou péči o dítě a tvorbu vztahu rodič-dítě. Pozitivní emoce rodičů rovněž posilují ochotu dítěte učit se. Jako hlavní narušitel vztahů mezi rodiči a dětmi se SPU bývá označován rodičovský stres (Webster-Stratton, 1990).

McCubbin, McCubbin a Thompson (1996 cit. podle Sobotková 2007) identifikovali čtyři účinné strategie zvládnutí stresu v rodinách, k nimž Matějček a Vágnerová (2006) doplňují varianty zvládnutí v rodinách s dětmi se SPU:

1. Zaměření na redukci působení stresorů. Rodina hledá řešení, které by problémy zmírnilo, což může být spojeno např. s úsilím změnit školu či učitele

- či s přestupem dítěte do specializované školy.
2. Zaměření na získávání dalších zdrojů opory a pomoci, které je vlastně snahou o hledání institucí či jednotlivců, kteří by byli schopni rodinné pomoci. Pro toto hledání jsou důležité sociální kompetence a kontakty. Jde i o schopnost požádat o pomoc adekvátním způsobem, nevolit cestu izolace s vlastními problémy a nevolit cestu obětování se dítěti (Boss, 2002). V rodinách s dítětem se SPU tato cesta znamená návštěvu pedagogicko-psychologické poradny či jiné instituce zabývající se diagnostikou a nápravou SPU. Rodič však může hledat pomoc a oporu i jinde, např. u ostatních členů rodiny či přátel, příp. hledat různé alternativní způsoby pomoci (např. kineziologie, homeopatie, potravinové doplňky apod.). V extrémním případě vede tato strategie k rozměňování rodičovské energie, neboť rodiče hledají stále „něco nového“ či účinnějšího, v rámci pomoci svému dítěti (ale bez konkrétnějšího uchopení svého očekávání), oslovují stále další a další osoby (garantující v očích rodičů možné přístupy k řešení SPU), od nichž očekávají pomoc.
 3. Zaměření na pochopení a přijatelný způsob interpretace problému. Rodiče si určitým způsobem interpretují problém, což aktivizuje obranné reakce a způsoby jejich zvládnutí. Přisuzování potíží vnějším faktorům je z hlediska zachování psychické pohody účelnější

než přijetí pocitů viny za to, co člověk způsobit nemohl. S tímto souvisí i další faktory: schopnost rodičů chápat zátěž spojenou se SPU jako výzvu, schopnost udržet si pozitivní sebehodnocení a pozitivní postoj k dítěti, přijatelná interpretace problému dítěti apod.

4. Zaměření na zvládnutí negativních pocitů a uvolnění přetrvávajícího psychického napětí. Tato strategie souvisí se schopností nalézat a zažívat pozitivní a příjemné zážitky. V extrémním případě může jít až o odsunutí školní úspěšnosti dítěte do pozadí priorit.

Mateřství dítěte se SPU

V předkládané výzkumné studii bude pohled zaměřen na matky dětí se SPU a jejich zvládnutí SPU u svého dítěte. Mateřství dítěte se SPU bývá komplikované především proto, že SPU je spojováno se zátěží. Prožívání této zátěže bývá u jednotlivých matek odlišné, závisí na jejich zkušenostech, osobnostních charakteristikách, jejich postavení v rodině i ve společnosti (Matějček & Vágnerová, 2006).

Stres spojený se SPU matky zasahuje zpravidla více než otce dětí. Na matkách bývá zodpovědnost za většinou aktivit spojených s každodenním rodičovstvím, které jsou v případě SPU zřejmě ještě zmnožené. Jedním z nejvýznamnějších zdrojů stresu bývá pro matky domácí učení s dítětem (např. Brock & Shute, 2001; Matějček & Vágnerová, 2006).

Karande a Kulkarni (2009) uvádějí, že u matek dětí se SPU je významně ovlivněno jejich duševní zdraví, celková pohoda a sociální vztahy. Podle uvedené studie matky zažívají méně pocitů spokojenosti a objevuje se u nich negativní pohled směrem do budoucnosti, mají méně energie, ztrácí nadšení a vytrvalost v každodenních činnostech. Také u nich bývají popisovány pocity přetížení a stresu (Matějček & Vágnerová, 2006), zvýšená citlivost na reálné i zdánlivé projevy nezájmu a nedostatečného úsilí dítěte (Matějček & Vágnerová, 2006), bezradnost, vztek, zlost či pocity viny (Strnadová Lednická, 2005), příp. také zklamání a nespokojení mateřských ambicí (Matějček & Vágnerová, 2006). Obvyklé jsou i obavy a strachy vztažené především k budoucnosti dítěte, k možností a perspektivám jeho dalšího vzdělávání či profesního uplatnění.

V souvislosti se SPU některé výzkumy také odkazují na pocity selhání v rodičovské roli. Matky se snaží svým dětem pomáhat, což je náročné jak na čas, tak na trpělivost. Cítí se přetížené, nedoocněné, nespokojené, mohou prožívat celkově menší uspokojení ze svého života. Jejich napětí zvyšuje riziko konfliktů v rámci rodiny, posiluje pocit nedostatečné vzájemné opory mezi jednotlivými členy rodiny, brání volnému vyjadřování vlastních emocí (Brock & Shute, 2001).

Matky uvádějí psychickou i fyzickou vyčerpanost v důsledku vlastního zapojení v reedukaci obtíží dítěte a také v souvislosti s rozpory s vyučujícími, kte-

ří neakceptují SPU a nespolupracují při nápravě (Brock & Shute, 2001; Karande, Kumbhare, Kulkarni & Shah, 2009).

Dalším mateřským prožitkem bývá pocit viny (Strnadová Lednická, 2005), který může být spojen s přenesením genetické dispozice na dítě (Peer, 2004), ale třeba také s chováním matky k dítěti před stanovením diagnózy (Strnadová Lednická, 2005). Matky mívají pocit, že se k dítěti chovaly impulsivně, výbušně či projevovaly častou nervozitu a zpětně si to vyčítají.

SPU může mít také dopad na vztah matky k dítěti. Pocity matky vůči dítěti mohou být nezřídka ambivalentní (Matějček & Vágnerová, 2006). Matka má na jednu stranu velkou potřebu dítě ochraňovat, pomáhat mu a pečovat o něj, na druhou stranu je dítě také zdrojem jejích nepříjemných pocitů. Může mít na dítě vztek za jeho chování (např. při domácím učení) nebo za slabé školní výsledky. Situace může být někdy natolik vyhrocená (jak o tom vypovídají četné klinické zkušenosti), že matka není schopna na dítě reagovat pozitivně, „utrhuje“ se na něho, je „alergická“ na jeho chování apod.

Metodologie výzkumného šetření

Výzkumná studie je zaměřena na analýzu zátěžových momentů spojených se SPU dítěte a jejich zvládnání u matek dětí s diagnostikovanou SPU. Výzkum

byl realizován jako kvalitativní šetření. Základní otázky předkládané části výzkumu byly: Jaké konkrétní strategie ve spojitosti se zvládáním SPU matky volí? Čím je ovlivněna volba mateřských strategií zvládání stresu spojeného se SPU?

Výzkumný soubor tvořilo 25 matek dětí se SPU, jejichž děti byly v době výzkumného šetření žáky ZŠ. Kritériem pro výběr matek byla diagnostikovaná SPU u jejich dítěte – ve většině případů šlo o dyslexii (N = 23) a/nebo dysortografii (N = 21), ojediněle i o dyskalkulii (N = 3) či dysgrafii (N = 2); u většiny dětí se vyskytovala kombinace uvedených poruch. Intenzita specifických obtíží nebyla brána v úvahu jako kritérium výběru, protože tyto informace nebyly u všech dětí dostupné. Do vzorku nebyly zahrnuty matky, jejichž děti byly na počátku docházky do ZŠ (tedy v 1. či 2. třídě), a to jednak s ohledem na možnou nejednoznačnost diagnózy v tomto období, ale především proto, že doba „soužití se SPU“ se zdála být ještě příliš krátká. Věk respondentek se pohyboval od 28 do 45 let. Tvořily ve všech ohledech heterogenní skupinu (socioekonomický a rodinný status, vzdělání, počet dětí v rodině).

Hlavní technikou sběru dat byl hluboký polostrukturovaný rozhovor. Pro rozhovory byly předem vytvořeny tematické okruhy (viz Příloha 1), zároveň ale byly vedeny ohnisky zájmu respondentek tak, jak je spontánně prezentovaly.

Výzkum byl realizován jako kvalitativní šetření na principu zakotvené teorie.

V duchu zakotvené teorie byly provedeny tři kódovací procedury: otevřené, axiální a selektivní kódování.

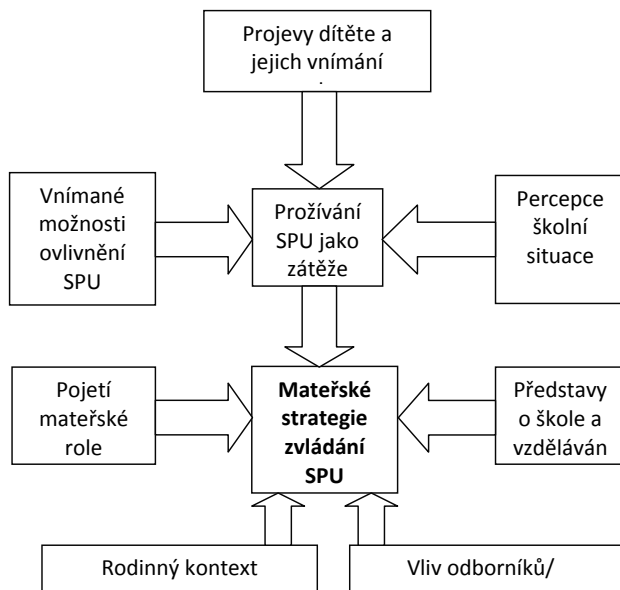
Výsledky a diskuse

Přítomnost SPU u dítěte vnáší do péče o dítě, do rodinné situace a do matčina světa některé zátěžové momenty, jejichž tíživost může být matkami vnímána různě. Oblasti života, do kterých SPU vstupuje jako zátěž (ať už v jakékoliv intenzitě), jsou však pro většinu matek obdobné. Jako základní zátěžové momenty, které SPU přináší, matky v prezentované studii vnímají následující:

- zátěž vztažená k rodinnému režimu a fungování členů rodiny;
- zvýšená časová investice do domácí přípravy;
- problematický vztah dítěte k učení;
- neefektivnost učení a domácí přípravy;
- emoční problémy dítěte;
- školní situace, komunikace se školou;
- strach a výčitky;
- další zátěžové momenty.

Proces mateřského zvládání SPU

Jak zpracování rozhovorů ukázalo, proces mateřského zvládání SPU se realizuje prostřednictvím strategií zvládání, je však ovlivněn souborem různých příčin a kontextů (viz obr. 1).

Obrázek 1. Proces mateřského zvládnání SPU

Intenzita matkou prožívané zátěže spojené se SPU se odvíjí nejen od projevů dítěte a jejich vnímání matkou, ale také od toho, jak matka posuzuje své vlastní možnosti ovlivnit SPU. Pocit malé ovlivnitelnosti SPU přispívá k zátěžovému prožívání celé situace, na samotnou volbu strategií ale velký vliv nemá. Zdá se, že i přesto, že může být některými matkami SPU vnímána jako málo či vůbec ovlivnitelná, síla jejich rodičovství a potřeba pomáhat dítěti jim nedovolí nepokoušet se brát situaci do svých rukou a řešit ji. Mateřský úkol se zdá být mnohem silnějším motorem než to, že se problém jeví jako málo ovlivnitelný.

Další kategorií, která může zmírňovat či naopak prohlubovat intenzitu prožívané zátěže, je školní situace, zejména matkou vnímaný tlak, resp. opora ze strany školy.

Mateřské zvládnání SPU se dotýká dvou důležitých oblastí: pojetí mateřství a pohledu na vzdělávání dítěte.

Pojetí mateřské role určuje podobu a intenzitu pečování o dítě se SPU. V pojetí mateřské role byly nalezeny dvě krajní varianty: mateřství jako ochranné dítěte a mateřství jako péče o dítě. Ochranné pojetí spojuje mateřskou roli se sebeobětováním a odpíráním naplnění vlastních potřeb v zájmu dítěte.

Tyto matky mají tendenci vnímat sebe jako znalé potřeb dítěte, mají vlastní představu o tom, co je pro dítě dobré a užitečné, do mateřství investují velké množství času a energie. Pečovatelské pojetí mateřské role je spojeno spíše s tendencí být dítěti oporou a provázet ho na jeho cestě, s respektem k jeho individualitě.

Představy matky o škole a vzdělávání dítěte se realizují prostřednictvím důrazu na jednu ze tří oblastí: školní prospěch, rozvoj znalostí a dovedností, plnění školních povinností. Toto zjištěné pojetí koresponduje s mateřskou *mastery vs. performance*¹ orientací (např. Ames & Archer, 1987). Akcent na rozvoj znalostí a dovedností odpovídá mateřskému *mastery* zaměření, v rámci něhož matka sleduje především rozvoj dovedností a kompetencí dítěte. Naopak akcent na školní prospěch odpovídá mateřskému *performance* zaměření, jež je cíleno na předvedení výkonu dítětem (klíčové pro matku je tedy mimo jiné i to, jak bude dítě hodnoceno, jaké bude mít známky). K orientaci matek na výkon či kompetenci (*performance* či *mastery*) přibyla v prezentovaném výzkumu ještě kategorie orientace na plnění povinností, která může být specifická pro matky dětí se SPU. Je asociována především s úsilím vyhnout se školním komplikacím a se snahou zajišťovat splnění školních požadavků. Jedna z respondentek např. uvádí: „Vím,

že se některé věci nenaučí, tak ať to aspoň vypadá, že prostě povinnosti plní. A taky až bude mít splněný povinnosti, tak ho snad učitelka nechá prolézt, protože prostě vidí, že se aspoň trochu snaží... Že mu prostě nebude dělat problémy.“

Pojetí mateřské role v rámci strategií zvládnání určuje podobu zaopatřování SPU u dítěte a intenzitu mateřského angažování (zaměření na ochranitelství vs. péči). Představy o vzdělávání a škole se uplatňují jako akcenty na některé složky v rámci zvládnání SPU a určují převažující směr a cíle mateřského zvládnání (akcent na školní prospěch vs. plnění školních povinností vs. zvládnutí potřebných znalostí).

Mateřské strategie zvládnání SPU jsou tedy dominantně utvářeny pojetím mateřské role a představami matky o škole a vzdělávání. Vliv odborníků a lidí, které matka vnímá jako rádce, může strategie upravovat, proměňovat či obohacovat a rovněž ovlivňovat vnímání SPU jako zátěže. Pozadí pro strategie zvládnání tvoří rodinný kontext (např. nutnost péče o více dětí v rodině a zapojení či opora ostatních členů rodiny), který může přispívat k lepšímu či horšímu zvládnání SPU. Respondentka Stáňa např. uvádí: „*Přípravu do školy... Můžu říct, že jsem neměla kolikrát daleko k pláči, byla jsem fakt unavená. Nehledě na to, že muž mi v tomhle nepomáhal, že fakt člověk musel s nima sám.“*

¹ Uvedené pojmy zatím nemají v češtině ustálený překlad, proto jsou ponechány v angličtině.

Strategie mateřského zvládnání SPU

Mateřskými strategiemi zvládnání SPU je míněno široké spektrum aktivit a činností matky, které se týkají péče o dítě se SPU, způsobů řešení problémů, které se SPU souvisejí nebo ze SPU vyplývají, integrace SPU do života matky. Mateřské strategie zvládnání SPU jsou částečně vědomé a cílené, částečně také nevědomované a tedy matkou nerefektované. Používané strategie se pohybují na nejrozličnějších úrovních, které od sebe nelze zřetelně oddělit.

Mateřské strategie zvládnání SPU představují specifický typ copingu. Tyto strategie směřují jednak k řešení každodenních záležitostí spojených se SPU, ale také k redukování pocitu ohrožení, které matky spojují s budoucností (ohrožení vzdělávacích a pracovních možností dítěte, rizika pro sociální přijetí, psychické problémy).

Mateřské zvládnání SPU je realizováno prostřednictvím strategií domácího učení, posilování zvládnání na straně dítěte, matčina hledání vlastních zdrojů, zajišťování školní situace a hledání a využívání sociální opory a odborné pomoci.

Jednou za základních oblastí, k níž jsou směřovány mateřské strategie zvládnání SPU, je domácí učení, což souvisí s faktem, že jde o téměř každodenní činnost, která trvá řadu let (často po celou dobu docházky dítěte do školy) a je doprovázena řadou fenoménů, jež jsou matkami vnímány jako náročné. Nástro-

je pro zvládnání domácí přípravy s dítětem lze rozdělit do čtyř oblastí: prodlužováním délky domácího učení, pravidelnost domácí přípravy, odnímání odpovědnosti dítěti a přizpůsobování domácího učení dítěti. Způsob poskytování mateřské pomoci dětem se SPU při domácím učení může být v mnoha případech nazván intruzivní oporou (*intrusive support*), jak je popisována autorkami Pomerantz a Eaton (2001). Intruzivní mateřskou oporu poskytují matky, které se obávají o kvalitu výkonu svých dětí, resp. mají strach z jejich neúspěchu. Uvedený typ opory se vztahuje k rodičovské pomoci, která je dětmi nevyžádaná, ale matky ji považují za nezbytnou.

V kontextu domácího učení matek s dětmi se SPU vyvstává především otázka míry autonomie, kterou matky dětem se SPU při učení poskytují. Většina matek vnímá problémy svých dětí s přípravou do školy, vidí děti jako méně schopné samostatně se učit, méně motivované ke školní práci, bezradné apod. Zvýšená iniciativa matky spojená s odnímáním odpovědnosti dítěti při domácím učení je rovněž snahou matky převzít kontrolu nad problémem, který SPU představuje. Tato strategie slouží také k prokázání síly mateřství – péče o celou situaci je na matce, ale ona to zvládne, protože je to její mateřský úkol.

Domácí učení s dítětem se SPU bývá spojeno i s řešením jeho motivace, kterou řada matek označuje za jeden z hlavních problémů. Jako způsoby ovlivňování motivace dítěte k učení matky uvádějí

pochvaly, oceňování drobných pokroků, humor, hravé formy učení a vytvoření pozitivní atmosféry při učení.

Matky se také snaží vyvíjet strategie směřující k posilování zvládnání SPU samotným dítětem, které zahrnuje jednak podporu jeho sebedůvěry, autonomie a samostatnosti, jednak může být zaměřeno na rozvoj dítěte v neproblémových oblastech. Zaměření na neproblémové oblasti lze považovat za kompenzační strategii, která poskytuje změnu úhlu pohledu na problém, odstup od něho a aktivizaci vlastních zdrojů dítěte. Matce v konečném důsledku může přinést zklidnění, neboť ji často konfrontuje se spokojeností a/nebo s úspěchem dítěte (což může zmírňovat její perspektivní obavy). Zaměření na rozvoj neproblémových oblastí ve své podstatě relativizuje potíže spojené se SPU a staví je do širších souvislostí a jiných kontextů (které problému SPU zpravidla ubírají jeho negativní sílu).

I když matky samy sebe v kontextu SPU dítěte trochu upozadují, lze v jejich sděleních vysledovat i odkazy na hledání vlastních zdrojů. Matky se např. snaží o vědomou regulaci negativních emocí při učení s dítětem, zaměřují se na hledání pohody a pozitivní interpretace SPU, vzdělávají se a snaží se věnovat aktivitám, které by jim umožnily rozptýlení a uvolnění v zátěžové situaci.

Do zajišťování školní situace dítěte jsou matky zpravidla odhodlány investovat značné množství energie formou častějších kontaktů se školou, ale třeba

i v podobě nabízení nevyžádané výpomoci (např. vyhledávání informací pro učitele, kopírování různých materiálů apod.). Touto aktivitou jako by chtěly kompenzovat problémy svého dítěte a zároveň prezentovat svůj zájem o něj, který – jak doufají – by mohl učitele „obměkčit“ či by mohl být polehčující okolností. Potvrzuje se také, že spolupráce rodiny dětí se SPU a školy má bipolární charakter: může být jedním ze zdrojů stresu (když spolupráce z rodičovského pohledu nefunguje), ale zároveň může mít resilientní potenciál (když je spolupráce z pohledu rodičů funkční) (DYPATEC, 2007).

Matky při zvládnání SPU hledají oporu a pomoc hlavně u otců svých dětí. Často si ale stěžují na malé zapojení otců do školní přípravy, zároveň však mají tendenci otce od školní přípravy odsouvat, což vysvětlují jejich neschopností aplikovat vůči dítěti specifické přístupy při učení, často hovoří také o přílišné přísnosti či netrpělivosti otců. Např. Hana k tomu říká: *„Manžel, když narazí na to, že to synovi nejde, tak to prostě nejde a hotovo, oni by se byli schopni prostě... Ten na něho začne ječet, ten začne ječet taky. (...) A to k ničemu nevede. Takže to stejně zbývá na mě.“*

Mateřská percepce otce jako příliš náročného vůči dítěti může odkazovat na odlišnost mateřského a otcovského rodičovského přístupu – matky se chovají k dětem většinou více ochranně, otcové jsou náročnější a méně je chválí (viz např. Šulová, 2004). V matkách může otcovský přístup vzbuzovat strach

o dítě, obavu, že je přetěžováno a že má ze strany otce nedostatek porozumění. Odsouvání otce v této souvislosti může být strategií ochrany dítěte.

Odsouvání otce může souviset i s problematikou rozdílného zapojení žen a mužů do rodinného a společenského života. Zatímco muži zpravidla zajišťují materiální péči o rodinu, ženám je stále více vyhrazena soukromá sféra. Satisfakci za toto nerovné rozdělení mohou vnímat v pocitu moci a kontroly nad tím, co se v rodině děje. Matky nechtějí muže vpustit do své domény, neboť právě v ní mají tradičně nad muži převahu (Allen & Hawkins, 1999). Matky tedy neumožňují nebo znesnadňují otcům převzetí zodpovědnosti za péči o dítě se SPU, poukazují na svou nezastupitelnost a neschopnost otců. Tato strategie zřejmě umožňuje matkám vylepšovat mateřskou identitu a upevňovat sebehodnocení a sebedůvěru.

Matky rovněž vyhledávají oporu a pomoc v blízkém sociálním okruhu (rodina, přátelé, rodiče jiných dětí) i v odborné péči (psychologické, speciálně pedagogické a další).

Typologie strategií

Sledujeme-li strategie zvládání SPU, lze vygenerovat čtyři typické způsoby, kterými se matky vztahují k SPU svého dítěte a k jejímu zvládnání. Tyto kategorie jsou zjednodušeným modelem, který je postaven na třech základních modifikátorech strategií, kterými jsou prožívání

SPU jako zátěže, pojetí mateřské role a představy o vzdělávání dítěte. Uvedené čtyři typy strategií mateřského zvládnání byly nazvány kontrolující, bezradné, odklánějící a transformační (viz obr. 2). Strategie odlišují matky jak na úrovni pojetí zvládnání SPU, tak na úrovni konkrétních způsobů chování, kterými své zvládnání realizují, i v rovině důsledků, které volba strategií přináší.

Bezradná strategie se vyznačuje (ať již dočasnou či dlouhodobou) neschopností matky postavit se SPU čelem a nalézt pro sebe uspokojivý způsob zvládnání. Jde o strategii, která je nejen extrémně vyčerpávající, ale zároveň neuspokojivá, nenaplňující, přinášející výčitky svědomí a úzkost. Neefektivnost tohoto typu zvládnání má za následek negativní odraz v sebedůvěře a sebeúctě matky, dotýká se nepříznivě schopnosti efektivně nakládat s časem, schopnosti relaxovat a užívat si života – všechna tato zjištění korepondují s výsledky studií vztahených k neefektivně zvládanému stresu (např. Thomson, Murphy, & Stradling, 1994).

Východiskem pro kontrolující strategii je matčino vnímání SPU jako ohrožení. Matka tedy podniká kroky, které považuje za nejúčinnější, aby toto ohrožení zmírnila, resp. aby kontrolovala aspoň ty aspekty, které považuje za ovlivnitelné, a zachovala si obraz sebe jako dobré matky. Jde však stále o řešení na úrovni problému samotného, na nějž matka není schopna pohlédnout z odstupu či z jiného úhlu. Tento způsob zvládnání sice svým způsobem přináší

Tabulka 1. Typologie mateřského zvládnání SPU

	Bezradné strategie	Kontrolující strategie	Transformační strategie	Odklánějící strategie
<i>Vnímání dominantní projevy dítěte</i>	Nechť dítěte k učení	Výukové problémy; nesoustředěnost; malá motivace	Zejména emoční důsledky SPU	Výukové problémy
<i>Představy o smyslu školní práce a vzdělávání</i>	Důraz na plnění školních povinností	Důraz na prospěch a plnění školních povinností	Důraz na rozvoj znalostí a dovedností	Důraz na plnění povinností
<i>Pojetí mateřské role</i>	Ochrana	Ochrana	Provázení	Provázení
<i>Vnímání možnosti ovlivnění SPU</i>	Nejsou prostředky k ovlivnění	Omezená možnost ovlivnění	Vnímání vlastních možností ovlivnění SPU	Nedefinované
<i>Strategie zvládnání</i>	Navyšování času domácí přípravy; odnímání zodpovědnosti dítěti; naplňování doporučení školy a expertů	Navyšování času domácí přípravy; pravidelnost; odnímání zodpovědnosti dítěti; rozptylující aktivity matky; zaměření dítěte na neproblémové oblasti; naplňování doporučení školy a expertů	přizpůsobení domácího učení; zaměření na přítomnost; motivace dítěte; posilování osobnosti dítěte; zaměření na neproblémové oblasti; hledání vlastních strategií a zdrojů	Naplňování doporučení školy a expertů
<i>Následky (percipované matkou)</i>	Bezmoc; únava; nervozita; spokojenost situační; pocívaná zátěž	Uspokojení z péče; zmírnění projevů SPU; matkou pocívaná zátěž	Posílení vztahu s dítětem; radost ze společně stráveného času; osobnostní růst; spokojenost dítěte; převažující spokojenost matky	Zmírnění projevů SPU
<i>Pojetí SPU</i>	SPU jako negativní situace, kterou není možno uspokojivě zvládnout	SPU jako negativní situace, které je třeba čelit	SPU jako výzva	SPU jako běžná situace

matce uspokojení, ale zřejmě ji jen málo posouvá dál, je pro ni víc zatěžující než obohacující. Rizikem může být přetížení dítěte, blokování jeho autenticity a projevování skutečných potřeb.

Matky aplikující odklánějící strategii nepovažují SPU za příliš závažný

problém, nevnímají ho jako významnou zátěž. Vzhledem k tomu, že tyto matky nepřisuzují vzdělání přílišnou hodnotu, SPU pro ně v tomto směru neznamená ohrožení. SPU dítěte sice řeší (jsou v kontaktu se školou, spolupracují s psychologem apod.), ale zejména proto, aby

naplnily to, co od nich jako od rodičů škola očekává.

Matky užívající transformační strategii přijímají SPU nikoliv jako neštěstí, ale jako výzvu. Matka mobilizuje svoje síly, hledá vlastní zdroje, rozvíjí je a postupně se snaží aktivovat je i u dítěte. Matky užívající tento typ strategie dávají svému životu smysl pomocí objevování hodnot, které jsou obsaženy v běžných situacích, podobně, jak to uvádí Frankl (1995).

Uvedená typologie odkazuje na různou míru adaptivního potenciálu jednotlivých typů strategií. Potvrzuje tedy, že rodiče disponují různou schopností zvládat stres spojený se SPU (Al-Yagon & Margalit, 2002). Největší adaptivní potenciál vykazují strategie transformační a kontrolující. Adaptivní strategie je však i odklánějí strategie, která matce (byť v jiném smyslu než předešlé dvě strategie) také přináší pocit naplnění mateřské role. Neadaptivní je strategie bezradná.

Mateřské strategie zvládání SPU nejsou statickým fenoménem. Některé matky referují o přechodu z jednoho typu zvládání do jiného, což se děje především ve směru od bezradné strategie k transformační. Tato proměna je pozvolná a je podmíněna změnou pojetí mateřské role i pohledu na školu a vzdělávání. Zpětný postup nebyl zaznamenán.

Závěr

Výzkumná studie se vztahuje k tématu

mateřského zvládání stresu spojeného se specifickou poruchou učení diagnostikovanou u dítěte. Z výše uvedeného vyplývá, že diagnóza SPU u dítěte je sice v mnoha směrech náročnou situací pro matku, nemusí být ale chápána pouze jako rána osudu, ale v určitém smyslu také jako životní zkouška a výzva k překročení vlastních dosavadních limitů.

Pro psychology z výsledků výzkumu vyplývá důležitost péče nejen o děti se SPU, ale také o jejich matky, příp. celé rodiny (včetně sourozenců dětí se SPU). Odborná doporučení vztahená k tomu, jak přistupovat k dítěti se SPU, jsou sice důležitá, ale zároveň odvrací pozornost od matek samotných. V poradenské intervenci je potřeba skloubit obojí. Důležité je zejména umožnit matkám vidět SPU i v jiných kontextech, zprostředkovávat jim odstup od úzkého zaměření na sledování pouze školního rozměru fungování dítěte, učit soustředit se na současný prožitek a na posilování vztahu s dítětem (zejména tam, kde je narušen např. častými konflikty při učení), ukazovat matce, jak její strach (současný i perspektivní) modifikuje její strategie zvládání a může být pro dítě vlastně víc škodlivý než užitečný.

Péči směřovanou k matkám je vhodné diferencovat podle toho, ke které strategii zvládání inklinují. Matky disponující kontrolující strategií je pravděpodobně vhodné odvádět od jejich potřeby nadměrné kontroly dítěte a školní situace, učit je více poznávat potřeby dítěte a nezaměřovat je s potřebami vlastní-

mi. Dětem matek s odklánějící strategií hrozí zanedbání jejich potenciálu, je tedy dobré jejich matkám ukazovat možnosti překročení rodinné vzdělanostní cesty. Matky s bezradnými strategiemi se potřebují posílit, zvládnout základní dimenze situace. Právě ony nejvíce potřebují odbornou pomoc a péči. Je však třeba věnovat se i matkám, jejichž strategie byla nazvána transformační. Tyto matky mají výraznou potřebu sdílet své pocity a utvrzovat se ve správnosti nastoupené cesty, příp. ji ještě dále rozvíjet a obohacovat. Navíc je pro ně velmi podstatné řešit drobné nuance přístupů k sobě a k dítěti, pro něž matky dispo-

nující jinými strategiemi nemají ještě vytvořenou citlivost.

Pro učitele z výzkumné studie vyplývá, že zvládání SPU matkou může mít nejrůznější podoby. Je potřeba znát pozadí mateřského zvládání, aby učitelé byli schopni matkám porozumět. Učitelé by také měli zvažovat, jaké mohou mít dopady informace, které o dítěti matkám poskytují, a intervence, které v souvislosti s řešením SPU doporučují.

Příloha 1. Tematické okruhy rozhovoru

1. Základní informace o matce, rodině a dítěti se SPU.
2. Cesta se SPU: první signály, období před diagnózou, co přinesla diagnóza, další vývoj situace, současný stav.
3. Jak matka vnímá dítě a jeho prožívání (obecně i ve vztahu SPU), jaké projevy u dítěte ji nejvíc trápí či přinášejí problémy.
4. Situace ve škole: průběh od počátku školní docházky do současnosti, kontakt s učitelkou, spokojenost či nespokojenost.
5. Domácí příprava: jak probíhala dříve a nyní, největší obtíže, proměny, na co všechno je zaměřena, jak je integrována do programu dne a do rodinného rámce, kdo všechno se s dítětem učí.
6. Spolupráce s odborníky.
7. Pohled ostatních členů rodiny na SPU.
8. Jaké byly dřívější zkušenosti se SPU.
9. Představa budoucnosti.
10. Čím je SPU náročná (pro matku, pro dítě, pro ostatní členy rodiny), jak se to měnilo.
11. Co se matka v souvislosti se SPU naučila, o co přišla, co bylo nenáročnější.
12. Doporučení matkám dětí se SPU.

Literatura

- Allen, S. M., & Hawkins, A. J. (1999). Maternal gate-keeping: Mothers' beliefs and behaviour that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family*, 61(1), 199–212.
- Al-Yagon, M., & Margalit, M. (2002). Relations between mothers' sense of coherence, children's experience of loneliness, and family climate profiles among kindergartners at-risk for developing learning disabilities. *Thalamus*, 20(1), 40–49.
- Ames, C., & Archer, J. (1987). Mothers' beliefs about the role of ability and effort in school learning. *Journal of Educational Psychology*, 79(4), 409–414.
- Boss, P. (2002). *Family stress management: A contextual approach*. London: Sage.
- Brock, A., & Shute, R. (2001). Group coping skills program for parents of children with dyslexia and other learning disabilities. *Australian Journal of Learning Disabilities*, 6(4), s. 15–25.
- Dix, T. (1991). The affective organization of parenting: Adaptive and maladaptive processes. *Psychological Bulletin*, 110(1), 3–25.
- DYPATEC – Dyslexia parents' and teachers' collaboration. (2007). Specifické poruchy učení: dyslexie, dysgrafie, dysortografie. Luxemburg: OIL. Dostupné z <http://search.seznam.cz/?sourceid=szn-HP&thru=&q=DYPATEC>
- Dyson, L. (2010). Unanticipated effects of children with learning disabilities on their families. *Learning Disability Quarterly*, 33(1), 43–55.
- Frankl, V. E. (1995). *Lékařská péče o duši*. Brno: Cesta.
- Karande, S. S., & Kulkarni, S. S. (2009). Quality of life of parents of children with newly diagnosed specific learning disability. *Journal of Postgraduate Medicine*, 55(2), 97–103.
- Karande, S., Kumbhare, N., Kulkarni, M., & Shah, N. (2009). Anxiety levels in mothers of children with specific learning disability. *Journal of Postgraduate Medicine*, 55(3), 165–170.
- Karande S., & Kuril S. (2011). Impact of parenting practices on parent-child relationships in children with specific learning disability. *Journal of Postgraduate Medicine*, 57(1), 20–30.
- Lednická, I. (2004). Spolupráce mezi odborníky a rodinou dítěte s dyslexií. *Speciální pedagogika*, 14(4), 269–279.
- Matějček, Z., & Vágnerová, M. (ed) et al. (2006). *Sociální aspekty dyslexie*. Praha: Karolinum.
- Peer, L. (2004). Stress: The hidden side of dyslexia. In Miles, T. R. (ed.). *Dyslexia and stress*. London: Whurr Publishing.
- Pomerantz, E. M., & Eaton, M. M. (2001). Maternal intrusive support in the academic context: transactional socialization processes. *Developmental Psychology*, 37(2), 174–186.
- Scott, R. (2004). *Dyslexia and counselling*. London: Whurr Publ.
- Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- Strnadová Lednická, I. (2005). Stresové a resilientní faktory v rodinách s dětmi se specifickými poruchami učení. *Speciální pedagogika*, 15(3), 200–215.

JAK MATKY ZVLÁDAJÍ ZÁTĚŽ SPOJENOU SE SPECIFICKOU PORUCHOU UČENÍ

Šulová, L. (2004). *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum.

Thomson, N., Murphy, M., & Stradling, S. (1994). *Dealing with stress*. London: Mackmillian Press Ltd.

Webster-Stratton, C. (1990). Stress: A potencial disruptor of parent perceptions and family interactions. *Journal of Clinical Child Psychology*, 19(4), 302-312.

Mgr. Jana Kouřilová, Ph.D.

Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky a psychologie

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

jkouril@pf.jcu.cz